

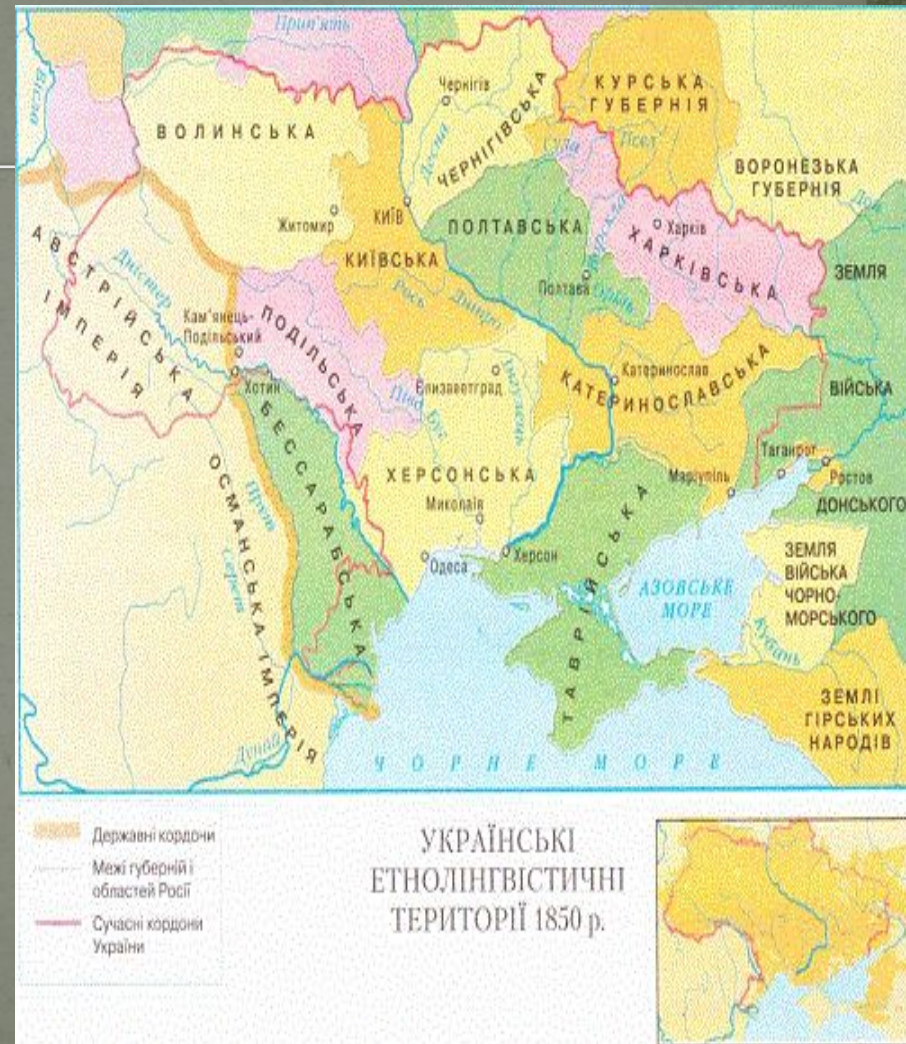
Українські землі у складі
Російської імперії
наприкінці XVIII-XIXст.

Адміністративно - територіальний поділ українських земель

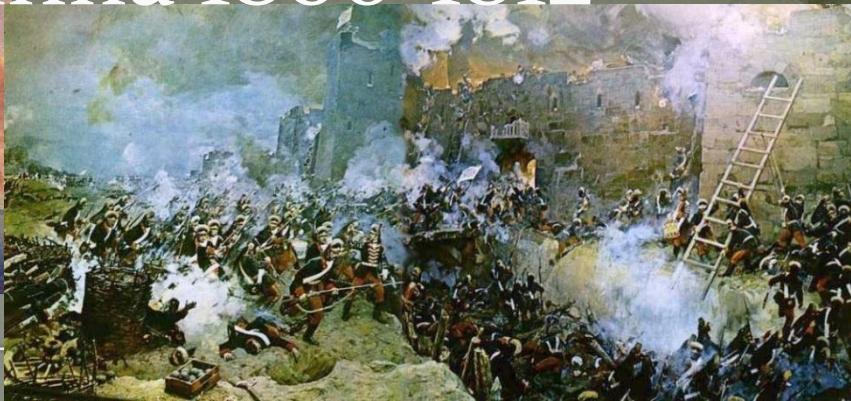
До середини 19 ст. з 10 генерал-губернаторств всієї Російської імперії з припадало на Україну. Отже, всі 9 губерній, а саме:

Харківська, Чернігівська і Полтавська;
Київська, Подільська і Волинська;
Катеринославська, Херсонська і Таврійська
— входили в Малоросійське, Київське та Новоросійсько-Бессарабське генерал-губернаторства. У діючих на той час російських законах генерал-губернатором називалося посадова особа, якій вверялось головне завідування однією або кількома губерніями.

Розділи Польщі, здійснені в 70-90-х роках 18 ст. трьома монархіями — російської, австрійської і пруської, внесли суттєві зміни в життя Східної Галичини, Північної Буковини і Закарпаття. Нові австрійські влади, так само як і старі — польські, коли проводили адміністративно-територіальне розмежування, не звертали уваги на етнічний склад населення.

Російсько турецькі війна 1806-1812

Оскільки українські землі були безпосередньо наближені до головного театру воєнних дій у Молдавії, Валахії та Болгарії, то вони сповна відчули тягар цього конфлікту.

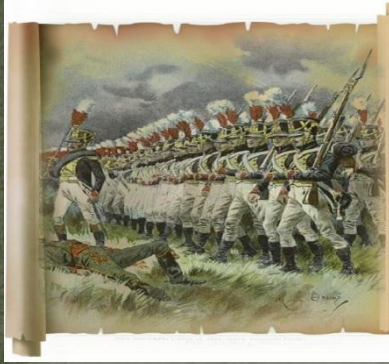
У Чернігівській, Харківській, Полтавській, Київській, Херсонській та Катеринославській губерніях було оголошено набір до ополчення. Кожна губернія повинна була направити до російського війська кілька тисяч ополченців. На потреби армії з Лівобережної України було реквізовано понад 6 тис. возів, близько 14 тис. волів, понад 1 тис. коней у супроводі 4 тис. селян-погоничів. Козаки були вимушені, як і українці у складі російської армії, битися за чужі інтереси і проливати кров братів-одновірців.

Війна тривала довго, без будь-яких рішучих дій з обох боків до 1812 р., коли Росія, відчуваючи наближення війни з Францією, активізувала свої дії та завдала вирішальної поразки турецькій армії під Русуком. У травні 1812 р. було підписано Бухарестський мир, внаслідок якого Росія отримала Бессарабію. Більшість її населення склали молдавани, але частину її території (Хотинський, Акерманський та Ізмаїльський повіти) населяли українці.

Приводом до війни стали порушення Османською імперією договору 1805 р. про порядок проходження російських суден через протоки та заміна османським султаном проросійських господарів Молдовського князівства та Валахії. Російський уряд, побоюючись захоплення Дунайських князівств французькими військами, що висадились у Далмації, в листопаді — грудні 1806 р. ввів у них війська під командуванням генерала І. І. Міхельсона.

Україна у російсько-французькій війні 1812-1814 рр.

У своїх планах Наполеон значне місце приділяв Україні, яку він планував перетворити в осередок антиросійського руху. Правобережжя він обіцяв повернути польському королю, Галичину та Волинь – передати австрійському імператорові, Крим і Північне Причорномор'я – турецькому султану. Решта території мала ділитися на військово-адміністративні колоніальні області (наполеоніди) і стати джерелом постачання французької армії продовольством, фуражем, конями, волами і навіть солдатами. З метою не допустити антиросійського повстання на Україні, Олександр I видав маніфест, в якому закликав українське населення боронити свою землю. До козацьких та ополченських полків вступило майже 70 тис. чоловік. До війська вступало вільне селянське населення, селяни-кріпаки. У формуванні одного козачого полку брав участь видатний український поет і письменник І. Котляревський. Серед українського населення існувало два погляди на цю війну. Перший – погляд автономістів, котрі сподівалися за допомогою Наполеона здобути автономію. Другий – “консерваторів-малоросів”, що схилилися до Олександра I і сподівалися після перемоги над наполеонівською армією знову поставити питання про автономію.

Україна в російсько-турецькій війні 1828–1829 рр.

Відносини між Російською та Османською імперіями знову загострилися в 20-х рр. XIX ст., оскільки перша наполягала на своєму праві виступати захисником усіх православних підданих султана. Підтримка Росією грецького визвольного повстання проти турків спричинила початок чергової війни. Знову селяни повинні були постачати необхідні для російської армії продовольство і фураж, надавати волів і підводи для перевезення вантажів. Російська армія була послаблена експериментами О. Аракчеєва зі створенням військових поселень і не мала необхідних сил для ведення тривалої війни. У цій скрутній ситуації імператор Микола I, як і його попередник, згадав про козаків. У 1828 р. було створене Дунайське козацьке військо у Південній Бессарабії, де впродовж двох десятиліть селилися задунайські козаки, які поверталися з Туреччини на Батьківщину. Дунайське військо стало однією з найбільш боєздатних частин російської армії.

Несподівану допомогу отримала під час війни російська армія і від козаків-задунайців, які на чолі з отаманом Йосипом Гладким перешли на бік Росії. У відповідь Туреччина зруйнувала Задунайську Січ.

Внаслідок успішних дій війну було швидко завершено. Туреччина зазнала поразки та була вимушена за Адріанопольським договором 1829 р. віддати Росії гирло Дунаю і східне узбережжя Чорного моря. Українці знову, вже вкотре, допомогли імперії реалізувати її геополітичні інтереси.

Війни початку XIX ст. вирішили остаточну долю козацьких формувань, що постали з колишніх запорожців після ліквідації Запорозької Січі.

Азовське козацьке військо

1831 року українських козаків імператорським указом поселено між річками Бердою, Кальчиком і Азовським морем у Катеринославській губернії (між сучасними Бердянськом і Маріуполем) і заснувало дві станиці — Микільську і Покровську.

Азовські козаки жили станицями, займалися землеробством, рибальством, скотарством, бджільництвом. Борошномельний та цегельний промисли відігравали допоміжну роль у господарстві козаків. З 1836 року азовцям дозволено торгувати і займатися промислами нарівні з купецтвом із записом в уставні торгові розряди з отриманням узаконених свідоцтв і сплатою відповідних податків. В мирний час команди азовських козаків на баркасах відбували берегову службу вздовж східних берегів Азовського та Чорного моря — від Керченської протоки до міста Поті, для чого 1837 року з нього сформували Азовську козацьку флотилію. Під час війни військо було зобов'язане виставляти морський батальйон для охорони та оборони узбережжя, піший козацький напівбатальйон і флотилію малих морських човнів для крейсерування вздовж узбережжя.

Особливості промислового перевороту в Україні

Промисловий переворот в Україні відбувався у два етапи: 20 – 40-ті ХІХ ст. (перший етап) і 60 – 80-ті рр. ХІХ ст. (другий етап).

Перший етап промислового перевороту пов'язаний з якісними змінами у промисловому розвитку України. Зросла кількість мануфактур, чисельність найманих робітників. Почали використовуватися механічні робочі машини, зросла зацікавленість поміщиків і купців у збільшенні виробництва і підвищенні його ефективності.

Промисловий переворот в Україні розпочався з харчової промисловості, а саме цукроваріння. Машинна індустрія у цій галузі сформувалася з вотчинних цукрових мануфактур (так званих "парових" заводів). У виробництві цукру почали застосовувати гідравлічні преси і парову техніку для подрібнення цукрових буряків, випарювання і згущення цукробурякового соку.

Поряд з іншими харчовими виробництвами порівняно швидко розвивалося олійне, сировиною для якого було насіння льону, коноплі, соняшнику. Технічне переоснащення відбувалося і в тютюновій промисловості України.

У текстильній галузі України найбільш розвиненим було виробництво сукна. Впродовж 20 – 40-х рр. ХІХ ст. збільшилася кількість суконних мануфактур, заснованих на вільнонайманій праці. Центр текстильного виробництва перемістився з Правобережжя на Лівобережжя (у посад Клинці). Вже у 1845 р. у Клинцях на 10 мануфактурах застосовувалося 283 машини різних найменувань. У той же час з усіх 15 операцій технологічного процесу виготовлення сукна машини застосовувалися фактично лише у двох – чесанні та прядінні.

Розвивалася в Україні й кам'яновугільна промисловість. До

1850 р. видобуток вугілля в Донбасі вже набув промислового характеру. За кількістю видобутого вугілля цей регіон вийшов на друге

місце у Російській імперії, поступаючись лише Сілезькому басейну.

Соціальна (антикріпосницька) боротьба в першій половині XIX ст.

Проти кріпосницького гноблення, за ліквідацію кріпосництва основним борцем виступало селянство. Поширеною формою селянського протесту були скарги цареві й повітовим, губернським та центральним урядовим установам. Іншими формами селянського протесту були такі: відмова від сплати оброку, відбування панщини та інших повинностей, непокора поміщикам і царським властям. У. Кармалюк із юних літ ненавидів панів, і тому його називали бунтарем. Щоб позбутися небезпечного кріпака, пан у 1812 р. віддав його в солдати, але Кармалюк утік із полку і на початку 1813 р. зі своїм свояком Данилом Хроном повернувся в рідні місця, де організував загін із селян, який діяв партизанськими методами. У. Кармалюка кілька разів заарештовували, засудили до смертної кари, яка була замінена на заслання до Іркутської губернії на 10-річну каторгу. Однак Кармалюк і Хрон втекли з етапної тюрми, пройшовши пішки 15 тисяч верст, і знову повернулися на рідне Поділля, де продовжували боротьбу. За 23 роки боротьби повстанські загони під проводом Кармалюка завдали багато дошкульних ударів панам та іншим експлуататорам народу. Протягом 23 років за Кармалюком стало на боротьбу проти панів майже 20 тисяч чоловік. Кармалюк загинув від кулі шляхтича Рудковського вночі на 10 жовтня 1835 р. у с. Шляхові Коричинці на 48-му році життя. Похований у містечку Летичеві. Народ пам'ятає Кармалюка як героя, народного месника, борця за щастя народне. Т. Шевченко називав його «славним лицарем

Декабристський рух в Україні

Втрата сподівання на лібералізацію царського самодержавства, скасування кріпацтва, посилення реакції після війни 1812–1814 рр. сприяли зростанню в Росії, а, відповідно, і в Україні опозиційних настроїв. Провідну роль у цьому русі відігравали дворянські революціонери-декабристи. Декабристи створюють таємні політичні гуртки, які ставили за мету насамперед боротьбу за скасування кріпосного права й ліквідацію самодержавства. У грудні 1825 р. в Таганрозі помер цар Олександр I. Спадкоємцем був його брат Костянтин, але одруження з полькою позбавляло його прав на престол. Другий брат Микола спочатку відмовився від престолу. Настало “міжцарювання”. Північне товариство вирішило скористатися цим і 14 грудня 1825 р. підняло повстання в Петербурзі. Але воно не було як слід підготовлене. Солдати полків, виведених на Сенатську площу, навіть не знали мети повстання. Населення не підтримало акцію, і царські війська легко розсіяли повстанців. Почалися арешти. Невдача петербурзького повстання примусила керівників Південного товариства прискорити виступ, до якого воно також не було готове. 13 грудня заарештовано П. Пестеля. Керівництво перейшло до С. Муравйова-Апостола, і 28 грудня він підняв Чернігівський полк. Але не пішов на Київ і втратив марно три дні, шукаючи союзників. Тим часом назустріч повстанцям вирушили урядові війська. Уже в першій сутичці було тяжко поранено командира полку С. Муравйова-Апостола. 900 солдатів здалися без бою. Керівників повстання було доставлено до Петербурга на суд. П'ятеро з них повішено: К. Рилєєва, М. Каховського, С. Муравйова-Апостола, М. Бестужева-Рюміна та П. Пестеля. На Кавказ і в Сибір заслано багатьох офіцерів.

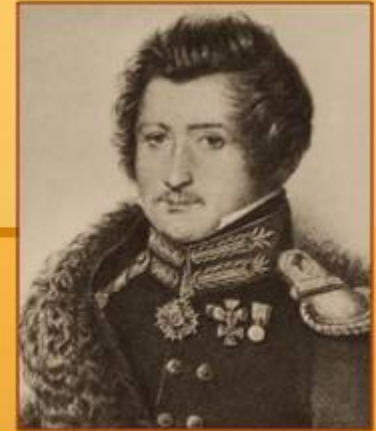
Следствие и суд над декабристами

К. Ф. Рылев

П. И. Пестель

С. И. Муравьев - Апостол

П. Г. Каховский

М. П. Бестужев - Рюмин

Объявлены «вне разрядов» и первоначально
были приговорены к четвертованию

13 июля 1826 года казнены в Петропавловской крепости

Польське повстання 1830-1831 рр.

У 1830 р. українські землі опинились у вирі подій, пов'язаних із польським національно-визвольним повстанням проти російського панування, яке розпочалось у Королівстві Польському. Створений у Варшаві внаслідок перемоги повстання Національний уряд висунув програму відродження Речі Посполитої у кордонах 1772 р. На пропозиції поляків розпочати переговори імператор Микола I відповів, що повсталі можуть розглянути лише дві його пропозиції: капітуляція або знищення. Відтак польські повстанці висунули знамените гасло: «За нашу і вашу свободу!» Вони розраховували на об'єднання в боротьбі проти імперського поневолення всіх опозиційних сил із загалу росіян, українців, білорусів, литовців. На Правобережжі вони закликали землевласників принаймні пообіцяти надати селянам землю, щоб залучити їх на свій бік, але більшість польської шляхти відкинула цю Українське селянство вважало їх дії суто «панською справою», і для того, щоб переконати його приєднатися до польських шляхтичів, самих лише гасел було недостатньо. Російський уряд попервах опинився у досить скрутному становищі, але дуже швидко віднайшов вихід. Головнокомандувач російських військ, фельдмаршал Ф.Остен-Сакен звернувся до українських селян Правобережжя. «Не вірте їм (тобто полякам), – закликав він, – і тих, які будуть намовляти і силувати до бунту, намагайтеся схопити й доправити начальству. Ви вже ніколи не будете належати тим поміщикам, які повстануть проти законної влади». Зміст цієї відозви, яку читали в усіх церквах Правобережжя, селяни зрозуміли як можливість вивільнитися з-під панського ярма. Вони хапали шляхтичів-бунтівників і передавали їх російській владі. З'явився імперський указ про формування полків малоросійського козацтва у Чернігівській та Полтавській губерніях. За шість тижнів малоросійський генерал-губернатор **Микола Рєпнін** (1778–1845) сформував 8 полків по 1 тис. душ у кожному. Однак у придушенні повстання козацькі полки взяти участь не встигли.

Початок національного відродження в Наддніпрянській Україні

Концепції романтиків вплинули на збирання етнографічного матеріалу. У 1819 р. у Петербурзі побачила світ перша збірка українських історичних дум, які зібрав М.Цертелев. У 1827 р. з'явилося видання українських пісень, підготовлених Михайлом Максимовичем. Ця збірка вплинула на творчість Шевченка, Гоголя, Пушкіна та ін. Вплив романтизму особливо був відчутним на Слобожанщині. У Харківському університеті, що був відкритий 1805 р., в 1820-1830-х роках діяв літературний гурток, який відіграв значну роль у розвитку нової української літератури. Душею гуртка був філолог І.Срезневський. У 1831 р. він видав "Український альманах" – збірник народних пісень і оригінальних поезій харківських поетів, а в 1833-1838 рр. – шість випусків "Запорожской старини". Срезневський став провідником ідей слов'янської єдності. Романтичний напрям в українській літературі аж до 30-40-х років ХІХ ст. співіснував з класицизмом. Це добре помітно на творчості І.Котляревського. Поема "Енеїда" (1798 р.) є зразком літератури класицизму, а п'єса "Наталка Полтавка" – романтизму. Поряд з активними спробами етнографів і літераторів розширити інтелектуальні обрії українського світу, з'являються перші фахові історичні праці – "История Малой России" (1822) Дмитра Бантиш-Каменського, "История Малороссии" Миколи Маркевича. Історичні й фольклористичні дослідження давали відповіді на питання про історичне коріння й культурну відмінність української нації. Хоча цей літературно-науковий рух не мав організованої форми, збирання культурної спадщини створило сприятливе середовище для формування новітньої української свідомості.

перша політична організація. Т. Шевченко

Тим часом як у Європі ширились ідеї Великої французької революції, соціального і національного визволення, відбувалась політизація національно-визвольної боротьби слов'янських народів, у Російській імперії жорстокий самодержавний режим Миколи I переслідував будь-які прояви лібералізму і вільнодумства. В таких умовах на початку 1846 р. в Києві було утворено справжню нелегальну українську політичну організацію – Кирило-Мефодіївське товариство (братство), назване на честь відомих слов'янських просвітителів Кирила та Мефодія. Серед засновників були вчитель з Полтави Василь Білозерський, службовець канцелярії Київського генерал-губернаторства Микола Гулак і професор Київського університету Микола Костомаров. Активну участь у діяльності товариства брали Тарас Шевченко, Пантелеймон Куліш та ін. Головною метою товариство проголошувало боротьбу проти кріпацтва та національне визволення українського народу. Українську державу члени товариства вбачали у федеративній спілці незалежних слов'янських держав, кожна з яких мала б становити штат або розмежовувалася б на кілька штатів. Київ повинен був стати центральним містом цієї федеративної спілки, в якому раз на чотири роки збирався б найвищий спільний консультативно-регулюючий орган – собор (або сейм). Для захисту федерації від зовнішніх ворогів передбачалося мати невелике регулярне військо, а кожний штат, окрім того, мав би і свої збройні сили. Ідею визволення слов'янських народів з-під іноземного гніту та їх єднання передбачалося поширювати головним чином літературно-просвітницькою діяльністю. Вони прагнули перебудувати суспільство на засадах християнської моралі.

